

MATAS ŠALČIUS KOVOSE UŽ LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĘ

Audronė Žemaitytė-Veilentienė

2000 m. rugsėjo 20 d. sukako 110 metų, kai gimė Lietuvos šaulių sąjungos LŠS ikūrėjas ir pirmininkas, žymus žurnalistas ir keliautojas Matas Šalčius. Deja, jo veikla LŠS yra mažai tyrinėta ir nušviesta. Taip pat nėra parašyta ir išsamios Lietuvos šaulių sąjungos istorijos. Dukters Ramintos Šalčiūtės-Savickienės išsaugotas gausus M.Šalčiaus asmeninis archyvas ir prisiminimai leidžia įvertinti šio žmogaus indėlį į Lietuvos atkūrimo ir vadavimo procesą. Didžioji dalis archyvo, liečiančio M.Šalčiaus veiklą LŠS, pateko į Vytauto Didžiojo karo muziejaus fondus, todėl šiame straipsnyje daugiausia naudojama ten esanti medžiaga.

Matas Šalčius. 1918-1919 m.

Bėgdamas nuo rusų kariuomenės, Pirmojo pasaulinio karo metais Matas Šalčius per Vladivostoką ir Japoniją atvyko į Ameriką. Ten pragyvenęs daugiau kaip trejetą metų, vengdamas dabar jau šaukimo į JAV kariuomenę pakliuvo į Meksiką, iš ten - į Japoniją, Vladivostoką ir bolševikų valdomą Vilnių. Vilniuje pasinaudojo A.Klimo patarimu ir apgavo bolševikus pareiškęs, kad nori nuvykti į antikomunistinę Lietuvą ir išplėsti ten komunistinį judėjimą. Tam tikslui gavo iš banko keliolika tūkstančių vokiškų markių ir 1919 m. balandžio mėnesį atvyko į Lietuvą¹.

Dideliam bolševikų pykčiui, Lietuvoje M.Šalčius nevykdė savo pasižadėjimų jiems. Kriukų, Linkuvos ir Pakruojo apylinkėse jis pradėjo organizuoti partizanų būrius ir pats jų gretose kovojo su bolševikais².

¹ A.Kelmutis. Minint Šaulių Sąjungos 35 metų sukaktį.// Naujienos. 1954 12 23.Čikaga.

² M.Šalčiaus Eltos tarnybos lapo nuorašas.// R.Savickienės asmeninis archyvas.

Tuo metu labai trūko informacijos apie įvykius Lietuvoje ir užsienyje. Kadangi Amerikoje Matas Šalčius buvo baigęs žurnalistikos kursus, 1919 m. gegužės mėnesį ėmėsi organizuoti Spaudos biurą prie "Lietuvos" dienraščio redakcijos ir tapo jo skyriaus vedėju. Šio biuro tikslas buvo per vietas ir užsienio spaudą informuoti apie Lietuvos gyvenimą ir siekius. Lapkričio 1 d. M.Šalčius tapo šio biuro vedėju. Lapkričio 22 d. ši įstaiga perduota Krašto apsaugos ministerijos Žvalgybos skyriui ir pavadinta Propagandos biuru. Oficialus biuro tikslas buvo tas pats, tačiau jau gruodžio mėnesį jis siuntė savo instruktorius į Mažosios Lietuvos pasienį, o kiek vėliau - ir į Latvijos pasienį³. Propagandos biuras, vadovaujamas M.Šalčiaus, spausdino atsisaukimus, 1920 m. sausio 3 d. išleido laikraščio "Przyciel Ludu" pirmąjį numerį, teikdavo vertingą informaciją apie žmonių nuotaikas, požiūrį į Lietuvos valdžią, vykdė propagandą lenkų kariuomenėje, gaudavo informaciją apie jos dislokacijos keitimąsi, lenkų agitatorių ir žvalgų sąrašus.

Kartu Matas Šalčius buvo vienas iš Lietuvos šaulių sąjungos kūrėjų. Kai 1919 m. birželio 20-21 d. vokiečiai Šiauliuose nukovė ir sužeidė keliolika Lietuvos kareivių, Spaudos biuro darbuotojai su savo viršininku M.Šalčium susirinko ir svarstė ginkluotos organizacijos įkūrimo klausimą. Antras, gausesnis susirinkimas įvyko birželio 23 d. Šių susirinkimų sumanytojas buvo M.Šalčius, siūlęs, kad reikia kreiptis į vyriausybę ir prašyti apginkluoti visus valdininkus ir išmokyti juos naudoti ginklą. Birželio 27 d. buvo sušauktas trečias ir dar gausesnis susirinkimas. Prieš šį susirinkimą M.Šalčius jo redaguotame "Saulėtekyje" (Nr.5) paskelbė pranešimą, kviesdamas valstybės tarnautojus sudaryti "tam tikrą "Plieno batalioną", kuris būtų karinių instruktorių nuolatos mankštinamas. Šiame susirinkime naujoji organizacija gavo šaulių vardą, kurį, A.Klimo ir A.Vienolio-Žukausko teigimu, pasiūlė M.Šalčius. Jis taip pat užmezgė ryšius su V.Putvinskiu, kuris tapo pirmuoju sąjungos pirmininku⁴.

Dar tarpukariu M.Šalčiaus nuopelnai kuriant Šaulių sąjungą buvo ne tik nutylėti, bet ir priskirti V.Putvinskiui. A.Klimas-Kelmutis, pats dalyvavęs Šaulių sąjungos kūrimo reikaluose, net emigracijoje Amerikoje buvo priverstas taisyti klaidingus straipsnius apie LŠS įkūrimą:

³ A.Anušauskas Lietuvos slaptosios tarnybos (1918-1940). V., 1993. P.36.

⁴ Šaulių Sąjungos vado pažymėjimas Nr.5901. 1940 03 15.// (Vytauto Didžiojo Karo muziejaus fondai (toliau VDKMF)).

“Jau pačioje Lietuvoje prieš keliolika metų man teko iškelti klausimą dėl tikrojo Šaulių sąjungos įkūrėjo. Trumpai sakant, aš ir tada nurodžiau, kad Šaulių sąjungą įkūrė a.a.Matas Šalčius, o ją toliau kūrė, augino, plėtė, tvirtino a.a. Vladas Kelmūtis Putvys (arba, kaip tada vadino me, Putvinskis)”⁵.

1920-1922 m. M.Šalčius buvo veiklus dienraščio “Lietuva” redakcijos narys ir bendradarbis. Kilus kovoms su lenkais, 1920 m. rugsėjo 17 d. buvo įsteigtas Šaulių fronto štabas, kurio viršininku paskirtas M.Šalčius. Štabo paskirtis buvo koordinuoti šaulių veiklą fronte ir užfrontėje. Iš pradžių štabas buvo Alytuje, o vėliau persikėlė į Kauną. Jis vadovavo 5 lauko štabams ir kasdien centro valdybai pranešinėdavo apie būklę fronte. Apie to meto jo veiklą rašoma LŠS viršininko liudijime:

“Matas Šalčius... nuo 1920 m. rugpjūčio 1 d. iki gruodžio 1 d. kovų su lenkais metu buvo pasiūstas kaip savanoris Centro Valdybos 1 rūšies instruktoriaus pareigose į frontą, ten pakeltas Šaulių lauko štabų viršininku, pats aktingai dalyvavo šaulių pasipriešinimo lenkams organizavime pirmojoje linijoje...”⁶

1922 m. vasario mėn. Kaune įsteigus “Eltą”, jos direktoriumi tapo M.Šalčius. Gegužės mėnesį jis keliavo į Palangą, Klaipėdą, Liepoją oficialiai - Palangos vartotojų draugijos “Talka” prekybos reikalais. Tačiau galima spėti, kad vyko žvalgybiniais tikslais, vyriausybei planuojant Klaipėdos sukilimą. Jam dirbant tokį darbą, neišvengta skundų ir įvairių nesusipratimų. 1922 m. birželio pradžioje Kauno komendantūra jo bute padarė kratą. M.Šalčiaus tiesioginis vadovas užsienio reikalų ministras V.Jurgutis išreiškė apgailėstą dėl tokių veiksmų ir patikino, kad gins aukštus valdininkus nuo panašių incidentų⁷. M.Šalčių labai įžeidė ir sukrėtė šis įvykis. Savo 1923 m. dienoraštyje, rašytame gydantis Karaliaučiaus ligoninėje, jis teigė:

“Ta krata man buvo suduotas mirties smūgis. Aš sunkiai gimdžiau su kitais Lietuvos laisvę nuo 1905 m., kad pagaliau ta laisvė ir tos laisvės įstaiiga man smeigtų peilį į širdį... Mano butas, mano daiktai, mano rašiniai šventvagiškai išniekinta Lietuvos karininkų ir kareivių rankomis, manęs net neatsiprašyta... Man padaryta žaizda, kuri niekad gyvenime neužgis”⁸.

⁵ Kelmūtis A. Minint Šaulių Sąjungos 35 metų sukaktį// Naujienos. 1953 12 23.Čikaga.

⁶ LŠS viršininko liudijimas Nr. 329b. 1926 01 30.// VDKMF.

⁷ URM V.Jurgučio raštas Nr.14068 “Eltos” direktoriui M.Šalčiui. 1922 06 08.// VDKMF.

⁸ M.Šalčiaus dienoraštis.1923 01 15.// R.Savickienės asmeninis archyvas.

Vėliau M.Šalčius sužinojo, kad jį įskundė tarnaitė, policininkui pranešusi, esą jos šeimininkai turi ginklų sandėlį. Kratos metu buvo rasti tik asmeniniai brolių Mato ir Petro Šalčių ginklai, kuriuos nešioti jie turėjo leidimus.

1922 m. gruodžio 6 d. užsienio reikalų ministro įsakymu M.Šalčius atleistas iš “Eltos” direktoriaus pareigų ir paskirtas Klaipėdos atstovybės Spaudos skyriaus vedėju⁹. Reikia prisiminti, kad Klaipėdos atstovybės vadovas J.Žilius buvo Klaipėdos sukilimo idėjos sumanytojas, o M.Šalčius paskirtas į šias pareigas vykstant sukilimo organizavimo įkarščiui. Deja, nuo pernelyg įtempto darbo ir nesirūpindamas sveikata šis karštas Lietuvos patriotas prieš pat žygį į Klaipėdą sunkiai susirgo ir pateko į vieną iš Karaliaučiaus ligoninių, kurioje gydėsi nuo 1923 m. sausio iki gegužės mėnesio. Čia jis išgirdo žinią, kad Lietuvoje sutelkta savanorių rinktinė, pasivadynusi “sukilėliais klaipėdiečiais”, paėmė Klaipėdą.

“Aš sakyčiau, kad ši diena pradeda naują erą mūsų tautos istorijoje, nes mes šiandien pirmu kartu pasirodėme agresingoji pusė dėl savo žemių surinkimo, tai reiškia, kad mes turime stiprios valios mūsų žemes rinkti¹⁰...”

Iš trumpų dienoraščio eilučių matyti, kad M.Šalčius energingai prisidėjo prie šio sukilimo rengimo. Tai nebuvo paslaptis ir Prancūzijos komisarui Klaipėdoje G.Petisnė, kuris Klaipėdos apgulties metu siuntė agentus ieškoti M.Šalčiaus, o J.Žilių ketino net sušaudyti. Tai M.Šalčiui pranešė ligoninėje jį aplankęs J.Ašmys iš Klaipėdos. Buvusio “Eltos” direktoriaus dalyvavimą sukilime patvirtina ir liudijimas, suteikiantis teisę nešioti Klaipėdos sukilimo ženklą¹¹.

Po ligos Matas Šalčius, gyvendamas Kaune, keletą metų dirbo “Klaipėdos žinių” ir “Eltos” korespondentu Klaipėdos kraštui. 1925 m. kovo 1 d. jis buvo išrinktas Lietuvos šaulių sąjungos centro valdybos pirmininku. Naująjį pirmininką “Trimitas” trumpai pristatė:

“Mt.Šalčius, pirmas sąjungos iniciatorių ir pirmųjų organizacinių

⁹ URM Bendorjo departamento direktoriaus P.Dailidės raštas Nr.28158 M.Šalčiui. 1922 12 24. //VDKMF.

¹⁰ M.Šalčiaus dienoraštis. 1923 01 15.// R.Savickienės asmeninis archyvas.

¹¹ Laikinas liudijimas, suteikias teisę nešioti Klaipėdos sukilimo ženklą, išduotas M.Šalčiui 1925 01 15 Klaipėdoje, pasirašytas Vyr.Maž.Liet.Gelbėjimo Komiteto pirmininko M.Jankaus.(Nuorašas).// VDKMF.

LŠS pirmininkas M. Šalčius su Kriukų šauliais. 1925 m.

komisijų pirmininkas, pirmasis “Trimito” redaktorius, pirmasis šaulių vadų fronte, pirmųjų valdybų narys ir praėjusių dviejų kontrolės komisijų pirmininkas, profesijos žurnalistas”¹².

Naujasis pirmininkas visą savo laiką paskyrė Šaulių Sąjungos reikalams: važinėjo po visą Lietu-

vą į skyrių susirinkimus, skaitė paskaitas, rūpinosi teisiųjų šaulių bylomis, dalyvavo Sąjungos Vilniui vaduoti darbe, rašė “Trimitui” vedamuosius, sukūrė ŠS savišalpos statutą, aktyviai priešinosi, kad Šaulių sąjunga netaptų pavaldi Krašto apsaugos ministerijai. Tuo reikalu kalbėjosi ne tik su ministru, bet ir su Ministru Pirmininku bei Prezidentu. Tai liudija M.Šalčiaus 1925 m. kalendoriaus įrašai.

Naujos centro valdybos atsišaukime numatyta daugiausia dėmesio kreipti kultūros darbui ir valstybės sienų apsaugai¹³. Matas Šalčius buvo valstybinio mąstymo ir veiksmo žmogus. Jam buvo svetimos politinės intrigos ir šmeižtai. Jo rašyti “Trimito” vedamieji ne kartą kvietė partijas nesivaidyti, o dirbti valstybės kuriamąjį darbą:

“Užuot vaidijęsi ir pasidavę tarpusavio kivirčo pasiubai, eikime kelti bendrą šalies apsišvietimą, pilietinį susipratimą, tautos sveikatą, jos ūkį, jos meną; eikime globoti ir auklėti savo tautos jaunimą, kad jis išeitų sveikas, gražus, stiprus, sąmoningas ir drąsus. Sujunkime savy senovės Spartos ir Atėnų žmonių ypatybes ir sukurkime aukščiausio tobulumo žmogaus tipą”¹⁴.

Šaulių sąjunga, nors ir būdama nepolitinė organizacija, stipriai veikė Lietuvos vidaus ir užsienio politiką. Tai rodo protestai prieš Lietuvai siūlytą Hymanso projektą 1921 m., LŠS dalyvavimas 1923 m. prijungiant

¹² Šaulių reikalai. //Trimitas. Nr. 9. 1925 03 05. P. 280.

¹³ Atsišaukimas.// Trimitas. Nr.10. 1925 03 12. P.288.

¹⁴ M. Kur išganymas.// Trimitas. Nr.10. 1925 03 12. P.290.

Klaipėdą ir protestai prieš Lietuvos ir Lenkijos derybas 1925 m. Lietuvos šauliai nepritarė deryboms su Lenkija dėl miško plukdymo Nemunu, nes manė, kad Lietuvos delegacija daro per dideles nuolaidas. Štai ką rašė M.Šalčius 1925 m. rugsėjo 1 d. kalendoriaus lapelyje:

“Prof. Vailioniui pasakiau: kad k.d. (krikščionys demokratai (aut. pastaba)) nepritaria akcijai prieš derybas ir jei mes vesime tą akciją prieš jų norą, tas gali atsiliepti: a) s-gos sąmatos priėmimui, b) į s-gos statuto priėmimą, c) į s-gos viršininko klausimą. Aš esu nusistatęs širdies gilumoje prieš derybas ir eisiu savo keliu”¹⁵.

“Trimito” laikraštyje buvo išspausdinti keli straipsniai, nukreipti prieš šias derybas, dėl jų buvo kilusi tikra audra – krašto apsaugos ministras atsisakė priimti LSS pirmininką, URM referentas barė “Trimito” redaktorių Obuolevičių, Saugumo viršininkas A.Račys koneveikė “Trimitą”¹⁶. Galbūt dėl to jau 1925 m. rugsėjo pabaigoje M.Šalčius norėjo atsistatydinti iš LSS centro valdybos pirmininko pareigų, tačiau jo atsistatydinimas nebuvo priimtas. Be to, Šaulių sąjungos plakatai dėl 1925 m. rinkliavos Vilniui vaduoti kažkoku būdu pateko į Kopenhagą, kur vyko Lietuvos ir Lenkijos derybos, ir padarė įspūdį Lenkijos delegacijai. Mat plakate buvo pavaizduota kiaulė su Lenkijos herbu ant uodegos, nes lenkai, kaip kiaulės, išibrovē į svetimą daržą ir neišeina iš jo. Krašto apsaugos ministras dėl to susilaukė užsienio reikalų ministro priekaištų. Vis dėlto spaudžiant visuomenei derybos Kopenhagoje buvo nutrauktos, o vėliau pratęstos Luganoje taip pat baigėsi nesėkmingai.

1926 m. pradžioje Lietuvoje prasidėjo rinkiminės kovos, spaudoje pasipylė šmeižtų ir kaltinimų lavina. Šaulių sąjungos pirmininko kvietimas nesivaidyti liko neišgirstas:

“...Negailima čia nei įstaigų, nei žmonių, atvirksčiai, atrodo, kad juo kuri įstaiga švaresnė, juo kuris asmuo gerbtinesnis, juo prieš tokius labiau taikoma purvai... Mums atrodo, kad tai yra planingas mūsų priešų agentų darbas...”¹⁷

M.Šalčius manė, kad priešų agentai stengiasi įsiskverbti į įtakingesnes organizacijas, norėdami išsprogdinti jas iš vidaus. Jis suprato, kad šmeižtai gali ne tik supriešinti, bet ir demoralizuoti tautą.

¹⁵ M.Šalčiaus įrašas kalendoriuje 1925 09 01.// R.Savickienės asmeninis archyvas.1515

¹⁶ M.Š.Įrašai kalendoriuje.1925 09 04.// R.Savickienės asmeninis archyvas.

¹⁷ V.Šaulys.Kam tai daroma?// Trimitas. Nr.3. 1926 01 21. P.67.

Šmeižtų ir kaltinimų neišvengė ir pats LŠS pirmininkas. Kairiosios pakraipos Lietuvos jaunimo sąjungos 1926 m. laikraštyje “Jaunimas” birželio 5 d. numeryje autorius, pasivadinęs Rikyva, rašė:

“...kad jis Šaulių s-gą įkūrė, tai tik ne jam pačiam spręsti. Ponas Šalčius turėtų bent kiek kuklumo, kad tą dalyką jis sutiktų palikti istorijai”¹⁸.

Taip pat M.Šalčiui prikišamas karjerizmas, 1500 litų LŠS pirminko alga; Šaulių sąjunga kaltinama nesveiku patriotizmu, netolerancija tautinėms mažumoms, o “Trimitas” - neišmintingais straipsniais ir nerimta politika.

M.Šalčių šitas straipsnis labai įžeidė. Klaidingai informuotas, kad tą straipsnį parašė J.Kalnėnas, jis pasikvietė pastarąjį pasikalbėti. Jie smarkiai susibarė. J.Kalnėnas kalbėjo pakeltu tonu ir grasino teismu, todėl centro valdybos pirmininkas išvarė jį iš kabineto. Šis konfliktas iškilo į viešumą. M.Šalčius turėjo dėl to pasiaiškinti šaulių teisme¹⁹.

Turėdamas nemažą žurnalistinio darbo patirtį ir žinodamas spausdinto žodžio galią ir įtaką visuomenei, Matas Šalčius jautė didelę atsakomybę už savo viešai pasakytas ar parašytas mintis:

“Jeigu šiandien mes visur viešai: spaudoje, mokyklose, draugijose, susirinkimuose, šeimose skelbsime gerus papročius - vienybės, pasitikėjimo, vienas kito gerbimo, gilios tautos ir tėvynės meilės, tai tie geri papročiai ir jausmai bus išgyvenę mūsų tautoje po 20-30 metų, o su tomis ypatybėmis tauta galės gerai gyvuoti, plėstis ir kilti... Dėl to visi mūsų, kas ima žodį į visuomenę, turi pats daboti, kad jo žodis nevirstų nuodais mūsų tautai...”²⁰

M.Šalčius stengėsi formuoti šaulių požiūrį į Lietuvos vidaus politiką. Prieš rinkimus į III Seimą jis “Trimite” rašė:

“Mes, šauliai, visuomet buvome ir esame koalicinės lietuvių valdžios šalininkai... Koalicinė valdžia, į kurią įeitų krikščionių bloko, tautininkų sąjungos, ūkininkų partijos ir valstiečių liaudininkų atstovai mums po šių rinkimų būtų simpatingiausia...”²¹

Centro valdybos pirmininkas kartu vadovavo LŠS Ypatingajam skyriui, kurio pagrindinis darbas buvo organizuoti ir vykdyti slaptą Vilniaus

¹⁹ M.Šalčiaus pasiaiškavimo juodraštis. 1926 m.// R.Savickienės asmeninis archyvas.

²⁰ M. Tautos auklėjimas.// Trimitas Nr.3. 1926 01 21. P. 74.

²¹ Šaulys Š. Pilietinė pareiga. // Trimitas.Nr.17. 1926 05 06. P.541-542.

vadavimo planą. Ši veikla buvo nežinoma plačiajai visuomenei, išskyrus LŠS prezidiumą ir vyriausybę. Vilniaus vadavimo akcija buvo suderinta tarp LŠS, Vilniui vaduoti sąjungos, Vilniečių sąjungos ir Lietuvos gudu draugijos. Šios akcijos vykdomasis organas buvo LŠS Ypatingasis skyrius, jam padėjo komitetas, sudarytas iš M.Biržiškos, J.Purickio ir M.Šalčiaus. Planą Vilniui vaduoti sugalvojo pats J.Purickis dar Klaipėdos sukilimo metu. Jo pagrindinė mintis - padaryti Lenkijos viduje pavergtųjų tautų - lietuvių, gudų, ukrainiečių ir vokiečių - sukilimą ir, padedant jiems iš išorės, atsiimti Vilnių. Su šiuo planu J.Purickis supažindino M.Šalčių, o paskui visą centro valdybą. Šiam planui buvo entuziastingai pritarta. Jam pritarė ir krikščionių demokratų vyriausybės, tačiau reikėjo ilgo paruošiamojo darbo, kurį ir dirbo LŠS Ypatingasis skyrius. M.Šalčius asmeniškai labai daug prisidėjo prie šio plano vykdymo:

“... važinėjo ... kelis kartus į Dancigą, matėsi su Gudų ir Ukrainiečių darbuotojais Lenkijoje, turėjo keletą konferencijų Kaune su tų pačių tautų darbuotojais ir palaikė gyvus ryšius su Vilniaus lietuviais... Gudams ir ukrainiečiams po keletą kartų teikė pašalpas savo akcijai Lenkijoje”²².

Jam teko: 1) ieškoti žmonių, kurie atliktų diversines akcijas Vilniaus krašte ir stiprintų lietuvišką veiklą palei demarkacijos liniją ir sulenkėjusiose vietose; 2) įtraukti Latvijos, Prūsų, Amerikos ir kitų šalių emigrantus į šią akciją; 3) stengtis iš atskirų gudų ir ukrainiečių grupių Lenkijoje sudaryti vienalypi priešlenkišką frontą ir bendrus organus akcijai vykdyti; 4) ieškoti būdų susitarti su SSRS, įtraukti ją į bendrą akciją arba padaryti jos savarankišką veikimą nekenksmingą ir kt. Ši jo veikla buvo aprobuota LŠS prezidiumo ir KAM viceministro J.Papečchio.

Matas Šalčius pirmininkavo LŠS centro valdybai 15 mėnesių, nuo 1925 03 15 iki 1926 06 17.

Į III Seimą atėjus kairiosioms politinėms jėgoms, M.Šalčiui dėl asmeninių nesutarimų su kai kuriais LŠS nariais liaudininkais teko išeiti iš LŠS centro valdybos. Jis nebevadovavo Ypatingajam skyriui, bet sutiko neoficialiai dirbti pradėtą darbą. Tam pritarė ir krašto apsaugos ministru tapęs J.Papečkys. Oficialiai nuo 1926 m. rugšėjo 6 d. M.Šalčius užsienio reikalų ministro įsakymu Nr.174 buvo paskirtas atašė pareigoms prie vicekonsulato Daugpilyje be atlyginimo²³. (Atlyginimą gaudavo kaip

²² M.Šalčiaus pasiaiškinimas apie darbą Ypatingajame skyriuje. 1926-1927 m.// VDKMF.

²³ URM įsakymas Nr. 174,1926 09 02.(Nuorašas).// VDKMF.

dienraščio “Lietuva” korespondentas.) Neoficialiai jis turėjo įtraukti Latvijos lietuvius į Vilniaus vadavimo darbą, taip pat per Latviją geriau galima buvo susisiekti su Vilniaus lietuviais, reikėjo užmegzti kontaktą su Minsko gudais ir SSRS organais tais klausimais, kuriais oficialioms įstaigoms ne visada patogiu buvo kalbėti (diversinės akcijos, savarankiškos emisijos ir t.t.). Kartu M.Šalčius turėjo dirbti ir KAM Informacijos skyriui.

Dirbdamas Daugpilyje, buvęs LŠS pirmininkas užmezgė ryšius su bolševikais per karo atašė Lietuvai ir Latvijai Kločko. SSRS atstovas sutiko duoti vizą į Minską, tačiau vėliau pasiūlė vykti į Maskvą. Lietuvos vyriausybė tam neprieštaravo, nes jau tuomet Lietuvos užsienio politika krypo į Vokietijos ir SSRS pusę. Šios valstybės beveik vienintelės, beje, siekdamos savo tikslų, palaikė Lietuvos pusę jos konflikto su Lenkija metu.

1926 m. gruodžio 15 d. M. Šalčius atvyko į Maskvą “prekybos reikalais”. Čia jis turėjo slapta susitikti su SSRS atstovu Kijakovskiu, kuris vadovavo “konfidencialiam” darbui prieš Lenkiją, ir bandyti suderinti veiksmus²⁴. Kijakovskis iš karto pasiūlė Matui Šalčiui likti Maskvoje ir dirbti jiems. Lietuvos atstovas griežtai atsisakė. M.Šalčiui būnant Maskvoje, Lietuvoje įvyko 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas, po kurio Kijakovskis vėl jam pasiūlė likti SSRS. M.Šalčius vėl atsakė neigiamai ir paklausė, ar galimos tolesnės derybos dėl veiksmų prieš Lenkiją, tačiau dėl komunistų suėmimų Lietuvoje derybos nutrūko.

Lietuvos atstovas grįžo į Latviją. Apie savo kelionę jis raštu informavo LŠS pirmininką prof. L.Vailionį ir paprašė instrukcijų, tačiau atsakymo negavo. Vėlesni įvykiai nėra pakankamai aiškūs. Tame pačiame pasiaiškinime M.Šalčius minėjo incidentą su pasiuntinybės vairuotoju Maskvoje, netikėtą parvykimą Kaunan, areštavimą Rygoje ir atleidimą iš atašė pareigų. Jis pabrėžė, kad jam esant Maskvoje jokių incidentų nei atstovybėje, nei kitur neįvyko, o netinkamas jo misijos nušvietimas iš blogos pusės atsirado dėl tikrosios padėties nežinojimo²⁵. Tuo tarpu Mato Šalčiaus duktė R.Savickienė prisiminė tėvo pasakojimą apie traukinyje įvykusį konfliktą, išvykstant iš Maskvos. Bolševikų kareiviai norėjo patikrinti Lietuvos atstovo bagažą, o jis neleido, aiškindamas apie savo kaip diplomato neliečiamybę.

Iš visų šių įvykių nuotrupų galima spręsti, kad M.Šalčių Latvijos

²⁴ M.Šalčiaus pasiaiškinimas apie darbą Ypatingajame skyriuje. 1926-1927 m. // VDKMF.

²⁵ Ten pat.

politinei policijai galėjo įskusti SSRS agentai, keršydami už atsisakymą jiems dirbti, o kartu ir Lietuvai už komunistų sušaudymą po 1926 m. perversmo. Tuo tarpu Lietuvos vyriausybė, slėpdama savo slaptą kovą prieš Lenkiją, viską galėjo suversti vienam M.Šalčiui ir jo asmeninei iniciatyvai. Jeigu tuo metu būtų išaiškėję, kad M.Šalčius veikė su vyriausybės žinia ir palaiminimu, būtų kilęs didelis tarptautinis skandalas ar net galėjo būti Lietuvai taikomos Ambasadorių Konferencijos ir Tautų Sąjungos diplomatinės sankcijos.

Šis įvykis buvo „užglostytas“, nukentėjo vienas M.Šalčius. Grįžęs į Lietuvą, jis kurį laiką (1927 05 15 - 1928 03 01) dirbo VRM Informacijos ir propagandos biure, 1928 m. - „Lietuvos aidą“ redakcijoje, tačiau dėl moralinio teroro negalėjo toliau dirbti Lietuvoje. Apie tai jis rašė laiške Ministrui Pirmininkui A.Voldemarui:

“Tas moralinis teroras, kurio rezultate aš buvau pašalintas iš konsularinio attache pareigų ir užsienio reikalų ministerijos tarnybos 1927 m. ir neceremoningiausiu būdu išvytas iš „Lietuvos aidą“ pereinamųjų metų gale, darosi man nepakenčiamas... Aš savo tėvynėj Lietuvoj, kuriai atidaviau ir tebeatiduodu pajėgas nuo 1905 metų, jaučiuosi šiuo metu prislėgtas kaip kalėjime... Gi kaltės aš nesijaučiu jokios, mano sąžinė gryna ir mano geras vardas nėra suterštas, ...nes aš nesiekiu materialinių gėrybių, karjerų... Ką aš lig šiol viešai dariau, dariau vien savo tėvynės labui ir garbei...”²⁶

M.Šalčius suprato, jog dirbdamas slaptą Vilniaus vadavimo darbą gali nukentėti, bet kad Lietuvoj jo lauktų toks moralinis teroras ir nepelnytas nusikaltėlio antspaudas - nesitikėjo. Jis norėjo toliau tęsti savo slaptą misiją ir prašė Ministrą Pirmininką leidimo. “O jei Tamsta manai, kad ... mano veikimas Lietuvoj ir su mūsų Vyriausybės žinia, nėra pageidaujamas, tai aš tada norėčiau išvykti į užsienius... ir ten, išsigijęs svetimą pilietybę, toliau aktingai veikti Vilniaus vadavimo akcijai, ką tikiuosi Tamsta palaikysi visiškoje paslapyje”²⁷.

Neaišku, ar A.Voldemaras atsakė į šį laišką, bet kadangi M.Šalčius gana greitai išvyko į užsienį ir keliaudamas dirbo žurnalistinį darbą, galiama spręsti, jog Lietuvos Vyriausybė atsisakė jo paslaugų.

²⁶ M.Šalčiaus laiškas Ministrui Pirmininkui. 1929 m. (Juodraštis)// R.Savickienės asmeninis archyvas.

²⁷ Ten pat.